

- Op de fiets door Nederland - 4
- Verzameld, versneden, verfilmd en verpakt - 6
- Een verduiveld moeilijke puberteitsleeftijd - 8
- Een leergierige wolkammer uit Dronrijp - 10
- Een weg door het woud van informatie - 12
- De Beoordelingscommissie stelt zich voor: Dick van Halsema - 14
- Kreatief met krant - 16

METAMORFOZE → NATIONAAL PROGRAMMA VOOR HET BEHOUD VAN HET PAPIEREN ERFGOED

Tien jaar Metamorfoze: feestelijk symposium

LAG DE HADJI OP DE KOFFIETAFEL?

- **W**aren het de namen van de gastsprekers of de raadselachtige titels van hun presentaties die een recordaantal van meer dan tweehonderd deelnemers naar het feestelijke Metamorfozesymposium in Den Haag lokten? Of waren het de miljoenen aan subsidies die de programmamanager in het vooruitzicht stelde? Of misschien ook wel de introductie van digitalisering als massaconservingsmethode? Hoe dan ook, het was bomvol op de bijeenkomst in de aula van de KB op 20 maart. Vertegenwoordigers van archieven, bibliotheken, musea, onderzoeksinstituten, het ministerie van OCW, toeleveringsbedrijven en andere belangstellenden vulden de zaal en de gangpaden. Vanaf twee uur begonnen de deelnemers al binnen te stromen. Koffie en thee stonden klaar. Metamorfoze is jarig en als je jarig bent trakteer je op gebakjes. De petitfourtjes met de M in huisstijl vonden gretig aftrek.

Kladje

M Wim van Drimmelen, de algemeen directeur van de KB, opende het symposium. In een korte inleiding ging hij in op zeven aspecten die het programma tot een succes hebben gemaakt. Hij benadrukte onder andere het nationale karakter van het programma (bijna zeventig instellingen hebben er tot nu toe aan deelgeno-

men), de gematigde vorm van matching (70-30) en de goede voorbereiding die vooraf ging aan de start van het programma. Het getal zeven zou die middag nog een aantal keren terugkomen. Hans Jansen, directeur Research & Development van de KB stond kort stil bij de geboorte van het programma. Een kladje waarop hij de opzet in een notendop had gekrabbeld en waar ook de naam van het programma voor het eerst voorkwam, illustreerde hoe iets heel groots toch heel klein kan beginnen.

Zevenmijlslaarzen

De groei van het programma werd daarna door Dennis Schouten, programmamanager van Metamorfoze, zichtbaar gemaakt door in zijn presentatie na elkaar foto's van het team te tonen, in respectievelijk 2005 en 2007: een verdrievoudiging van de personele inzet. En die is nodig, want de beschikbare middelen zijn ook verdrievoudigd. De presentatie had als titel: *Zevenmijlslaarzen: Metamorfoze 2007 en verder*. Lezers van dit blad zullen het plaatje op de openingsheet zeker hebben herkend: het beeldje van Klein Duimpje in de Efteling, met zijn zevenmijlslaarzen aan en daaronder het opschrift 'Papier hier'. Want in 2005 en 2006 was het programma inderdaad een beetje Klein Duimpje, door de beperk-

1

2

3

4

5

6

- 1 - Taartjes met het Metamorfoze-
logo.
- 2 - Dennis Schouten laat zien
hoe het Metamorfozeteam de
afgelopen jaren is gegroeid.
- 3 - Maarten van Boven (l.) en
Wim van Drimmelen krijgen
de Schadeatlas archieven
uitgereikt.
- 4 - Tijdens de borrel worden de
Schadeatlas en het Handboek
aan de deelnemers overhan-
digd.
- 5 - Felix Stategier zingt Achter-
berg.
- 6 - Het kladje van Hans Jansen.

De tweede grote uitdaging voor het programma is uitbreiding van de digitaliseringsactiviteiten, die moeten leiden tot een volledige overstap naar digitalisering als massaconservingsmethode in 2008. Dat vergt een grondige voorbereiding. Het programma zal naar verwachting zeven miljoen images per jaar gaan produceren. Volgens de huidige planning loopt Metamorfoze door tot 2016. De programmamanager, nu 55 jaar, had berekend dat dat wel goed uitkwam. Dan kon hij in 2017 rustig gaan vissen. Houdt hij wel van vissen?

→ te middelen en het stilleggen van enkele trajecten. In 2007 heeft Metamorfoze de zevenmijlslaarzen aangetrokken en gaat het met grote stappen voorwaarts.

Vissen

Per jaar is zeven miljoen euro beschikbaar voor het programma. Alle zeven trajecten zijn hervat en verbreed. Vooral voor de archieven zijn ruime middelen beschikbaar: hier is een inhaalslag nodig. Voor dit traject is de inbreng van het Nationaal Archief, waarmee de KB sinds 2005 samenwerkt in het programma, van groot belang.

De zorgen van een docent

Marita Mathijsen, hoogleraar moderne Nederlandse letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam, schetste een fraai beeld van de omgang van haar studenten met historisch bronnenmateriaal en de zorgen van een docent daarbij. Maar zij spaarde ook de traditionele bibliothecarissen niet. Ze hield een vurig pleidooi voor digitalisering van geconserveerd erfgoed, om collecties virtueel bij elkaar te kunnen brengen en plaatsonafhankelijk toegankelijk te kunnen maken. Via de digitale snelweg keerde zij nog even terug naar haar jeugd en de kleine openbare bibliotheek waar zij als

meisje van acht haar eerste boeken mocht lenen.

Een muzikaal intermezzo werd verzorgd door Felix Strategier van Theatergroep Flint. Hij zong op muziek gezette gedichten van Achterberg, Elsschot en Slauerhoff.

De hadji op de koffietafel

Daarna sprak Gerard Soeteman, Nederlands bekendste scenario-schrijver en vaste waarde in de producties van Paul Verhoeven. Van *Floris*, via onder andere *Turks Fruit* en *Soldaat van Oranje* tot *Zwartboek*. Maar ook verantwoordelijk voor Fons Rademakers' *Max Havelaar*. Van Soeteman is bekend dat hij veel bronnenonderzoek doet voor zijn scenario's. Soeteman is bovendien een Couperusliefhebber en -verzamelaar. Hij ging nader in op een scène uit een boek van de naamgever van het programma, *De Stille Kracht*, waarin allerlei vreemde bovennatuurlijke zaken plaatsvinden. Hoe kwam Couperus daaraan? Tijdens een verblijf in Indië bij familie had hij inzage gehad in een publicatie die een zogenaamd feitelijk verslag van dit soort gebeurtenissen bevatte. Soetemans conclusie was dat dit toch meer moet worden gezien als wat we tegenwoordig een *urban legend* noemen. Zijn wens is om *De Stille Kracht*, samen met Paul Verhoeven, nog eens te verfilmen. Dus er staat ons nog wat te wachten.

Cadeautjes

Als je jarig bent, krijg je cadeautjes. Metamorfoze heeft dit omgedraaid. Er werden cadeautjes weggegeven. Els van Eijck Van Heslinga, voorzitter van de Beoordelingscommissie, bood aan Maarten van Boven, directeur van het Nationaal Archief, en Wim van Drimelen de eerste exemplaren aan van de door Metamorfoze uitgegeven *Schadeatlas archieven*, een geactualiseerde versie van de oude Schadeatlas van de voormalige Rijksarchiefdienst. Voor elke deelnemer aan het programma lag er een exemplaar klaar. Dat gold ook voor het nieuwe *Handboek Metamorfoze*.

Daarna verrichtte Els van Eijck de officiële presentatie van de Metamorfoze webtentoonstelling.

De aansluitende borrel werd feestelijk geopend met champagne, en muzikaal omlijst door een jazz-ensemble, gevormd door studenten van het Koninklijk Conservatorium. Hier werd uiteraard flink genetwerkt, en allerlei nieuwe projectideeën gingen al rond. En zo moet het ook. Metamorfoze is geen programma van de KB en het Nationaal Archief alleen, het is een netwerk. En dit netwerk, waarin alle erfgoedinstellingen in Nederland participeren, moet er voor zorgen dat het papieren erfgoed dat door autonoom verval wordt bedreigd, voor de toekomst wordt behouden en toegankelijk blijft.

■
Dennis Schouten

SNIPPER SNIPPER SNIPPER SNIPPER SNIPPER SNIPPER

Teamuitbreiding

In de eerste maanden van 2007 is het Metamorfozeteam uitgebreid met een aantal nieuwe medewerkers. Op 1 januari is fotograaf Martijn Peters toegevoegd aan het team kwaliteitsmanagers. Verder is Carlijn Agterberg begonnen als nieuwe coördinator conservering Literaire Collecties. Carlijn was eerder werkzaam bij de afdeling Kennisdiensten en Collecties van de Koninklijke Bibliotheek. Aan het team is ook een projectassistente toegevoegd: Maria Patijn. Half mei begint Alexandra Daniëls als coördinator Archieven. Alexandra was hiervoor werkzaam als archivaris bij Cultuur Onder Dak Apeldoorn (CODA).

■
Het nieuwe Metamorfozeteam op volle sterkte.

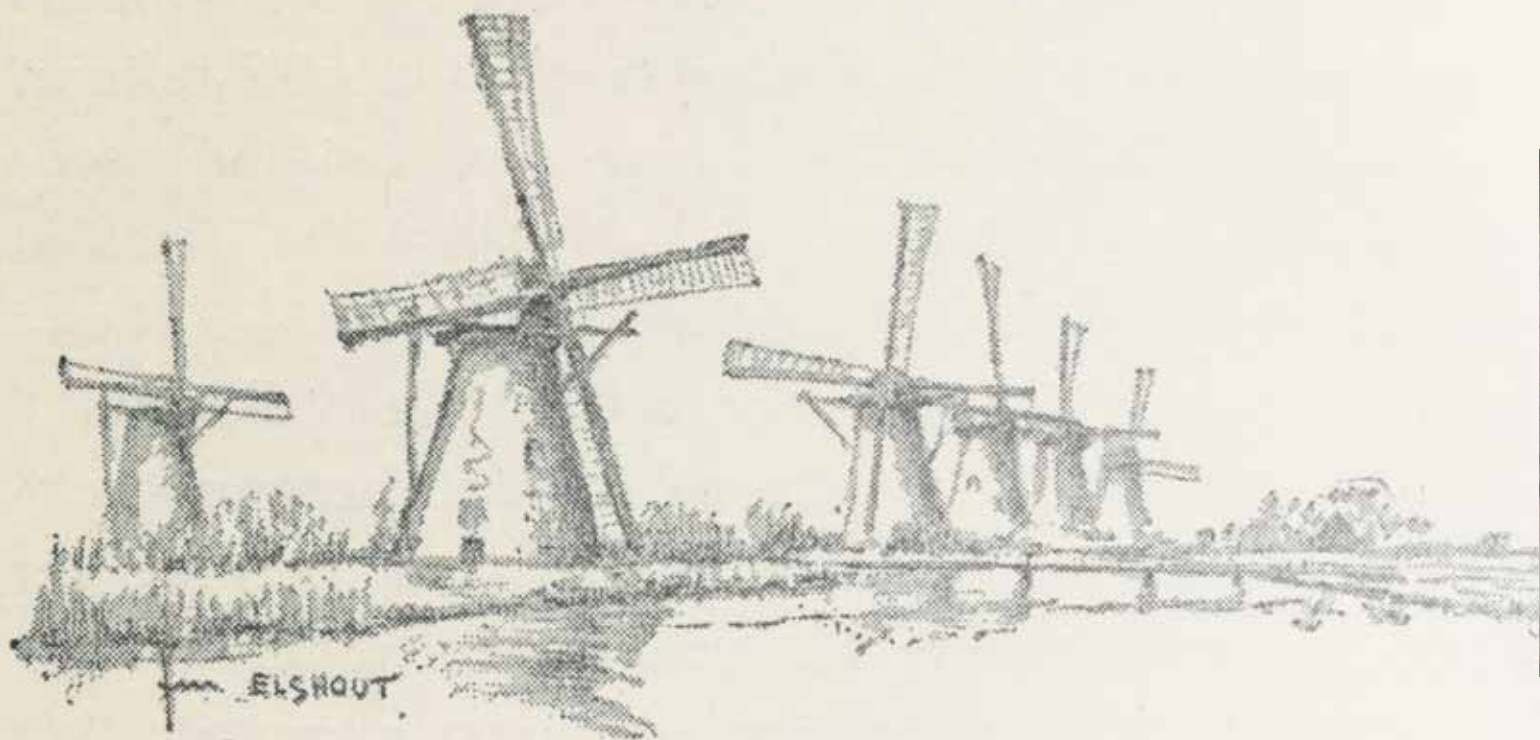
Achterste rij (op trap) v.l.n.r.:

Hans van Dormolen, Alexandra Daniëls, Marloes Schut (stagiaire), Maria Patijn.

Voorste rij v.l.n.r.:

Ron Kenter, Henriette Reerink, Dennis Schouten, Martijn Peters, Andrea Langendoen, Carlijn Agterberg, Erik van der Doe, Sophie Ham, Barbara de Goederen, Robèrt Gillesse.

OP DE FIETS DOOR NEDERLAND

De Stichting Molendocumentatie beheert sinds 1980 het bestuursarchief, de bibliotheek en de verzamelingen van Vereniging De Hollandsche Molen (DHM). Deze vereniging werd in 1923 opgericht om molens van de ondergang te redden. Eén van de medeoprichters was ir. A. ten Bruggencate, die al lange tijd grote belangstelling had voor molens.

Lange fietstochten

Ten Bruggencate zette een kaartsysteem op waarin hij alle hem bekende molens opnam. Informatie haalde hij uit boeken, geschriften, kaartmateriaal enzovoorts. Daarnaast reisde hij heel Nederland op de fiets door om de nog bestaande molens te bezoeken. Op dezelfde manier maakte hij ook lange fietstochten door België, Luxemburg, Duitsland en Portugal.

Zo ontstond een systeem waarin duizenden molens zijn opgenomen. Voor historisch onderzoek is dit systeem uiterst waardevol; het is tegelijkertijd echter kwetsbaar. De Stichting was daarom al langere tijd op zoek naar een methode om het gebruik te beperken. Metamorfoze kwam ons te hulp door een subsidie op het microverfilmen en digitaliseren van de stukken.

Potboekjes

In dit proces konden ook de waardevolle zogenaamde Potboekjes worden geconserveerd. De firma Pot had in de negentiende eeuw een scheepswerf in Kinderdijk-Elshout. Voor de schepen werden

stalen masten geklonken. Het is niet zo gek dat de Gebroeders Pot, met de molens van het Kinderdijkcomplex op de achtergrond, op het idee kwamen om de roeden voor de molens ook van staal te maken. Roeden, die het dragende deel van de wieken vormen, waren tot dan van hout en dus een minder lang leven beschoren. In 1842 verkreeg de firma Pot octrooi op de fabricage van stalen roeden. Waarschijnlijk vanaf het begin werden werkplaatsboekjes bijgehouden en hiervan is het deel tussen 1882 en de opheffing van de fabriek in 1945 bewaard gebleven.

Vandaag de dag zijn de gegevens in deze boekjes nog steeds van groot belang. Aan de hand van de daarin opgenomen data kunnen nieuwe roeden, die per molen anders zijn, worden nageemaakt. Vanuit historisch oogpunt, maar ook technisch gezien, is dit van waarde. Deze boekjes zijn nogal kwetsbaar en we zijn dus ook in dit geval blij met de hulp van Metamorfoze deze boekjes te kunnen laten verfilmen en digitaliseren.

1 en 2

Afbeeldingen uit het jaarboekje van *De Hollandsche Molen*, dl. 2 (1927-1934). Amsterdam 1934, p. 18 en p. 1

2

De Molenaar

Een volgend project heeft zich inmiddels aangediend, dat in het kader van het Jaar van de Molens (2007) alle aandacht verdient. In 1898 zag het tijdschrift *De Molenaar* het licht. Hierin staan veel wetenswaardigheden over ambachtelijke molens en hoe ze te bedienen, en over welke verbeteringen kunnen worden aangebracht om de strijd tegen industrieel malen vol te houden. Van deze tijdschriften zijn er zeer weinig bewaard gebleven. De uitgever van het blad en Vereniging De Hollandsche Molen hebben samen één complete set van het tijdschrift. Zelfs de universiteitsbibliotheken en de KB hebben geen exemplaren uit de eerste decennia in hun bezit. Het zou mooi zijn indien Metamorfoze financieel zou kunnen helpen om deze (letterlijk) unieke verzameling veilig te stellen.

Erik Stoop

3

3

De aantekenboekjes van Ten Bruggencate.

4

De waardevolle maar kwetsbare 'Potboekjes'.

Foto's: Stichting Molendocumentatie

4

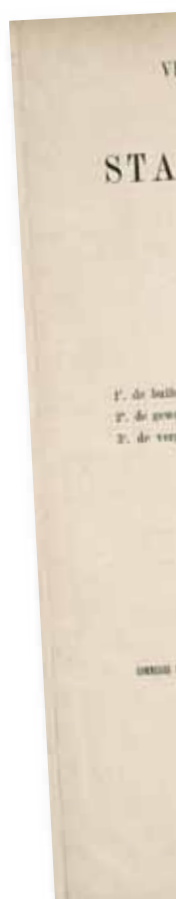
VERZAMELD, VERSNEDED, VERFILMD EN VERPAKT

Succesvolle microverfilming *Handelingen der Staten-Generaal 1814-1950*

In het najaar van 2006 is het omvangrijke project voor de microverfilming van de *Handelingen der Staten-Generaal 1814-1950* door de Koninklijke Bibliotheek in samenwerking met de Tweede Kamer succesvol afgerond. Vanaf 2004 werden in Lelystad door Karmac Microfilm Systems 870.000 pagina's uit 1060 boekbanden door middel van 436.000 opnames op ruim 800 microfilms gezet.

Hoofdbreken

De moeite die is gestoken in de completering van een nieuw samen te stellen volledige set *Handelingen* laat zien dat het hier geen gangbaar Metamorfozeproject betrof. Na oproepen op relevante discussielijsten hebben tien verschillende instellingen materiaal afgestaan aan het project. De opslag van al deze tientallen meters reservesets bezorgde het projectteam regelmatig hoofdbreken. De extra tijd die nodig was voor de completering zorgde mede voor een extra doorlooptijd van een half jaar.

SNIPPER SNIPPER SNIPPER SNIPPER SNIPPER

NIEUW VERSCHENEN: DE SCHADEATLAS ARCHIEVEN

Op 20 maart werd tijdens het Metamorfoze jubileumsymposium de nieuwe *Schadeatlas archieven* gepresenteerd. De atlas is een hulpmiddel bij het herkennen en classificeren van de schade aan archiefstukken om zo de raadpleegbaarheid vast te kunnen stellen. Hij helpt schadesoorten te onderkennen, de oorzaken ervan te benoemen en kan tegelijk de aanzet vormen voor het opstellen van een conserveringsplan.

In de atlas zijn 22 soorten schade in vijf categorieën onderverdeeld: band- en boekblokschade (zoals versleten naaiwerk en rugbeschadiging), chemische schade (onder andere brandschade, inktvraat, kopervraat, verzuring), mechanische schade (door gebruik en geweld), plaagschade (insecten en knaagdieren) en vochtschade (bijvoorbeeld verviltiging en schimmel). Elke schadesoort is geïllustreerd met foto's. Bij iedere

Overmatige kneepschaduw

De dikte van de banden en de geringe witmarges in de kneep, veroorzaakt door meermalen herinbinden, zorgden bij verfilming voor overmatige kneepschaduw. Incidentele versnijding van banden bleek al snel noodzakelijk voor een goed filmresultaat. Daarbij zijn ook 2200 uitvouwbladen, groter dan bandformaat, uitgesneden en apart verfilmd. Het ging bij dit project niet om uniek materiaal en het belang van optimale digitalisering en ontsluiting in het vervolgtraject heeft zwaar meegewogen in de afweging het originele materiaal te versnijden.

1940-1945

In de oorlogsperiode 1940-1945 zijn geen *Handelingen* gepubliceerd omdat er geen vergaderingen van de Staten-Generaal hebben plaatsgevonden. Deze periode is daarom buiten het project gelaten. De politiek-historisch interessante rijksbegrotingen, die tijdens de Tweede Wereldoorlog wel zijn verschenen, rechtvaardigen een apart project.

In overleg met de Tweede Kamer is besloten dat de gebruikersfilms in de KB beschikbaar worden gesteld en dat de Tweede Kamer de duplicaatfilms krijgt nadat ze gescand zijn. De zuurvrij verpakte Handelingenset wordt geklimatiseerd opgeslagen bij de KB. Inmiddels zijn ook de vergaderjaren 1989-1994 verfilmd door MicroFormat Systems te Lisse. De resterende jaren worden in 2007 en 2008 op microfilm gezet.

Digitalisering

De digitalisering van de *Handelingen* valt buiten het Metamorfoze-programma en wordt door de Tweede Kamer gefinancierd. Alle pagina's worden vanaf microfilm gescand en omgezet in digitale afbeelding- en tekstbestanden. Vanaf medio 2007 kan via de website www.statengeneraaldigitaal.nl in de *Handelingen* gezocht worden.

Zie ook: Metamorfoze Nieuws 22, 01/05 en 03/05

Lammert Zwaagstra

1
Titelpagina van het eerste *Verslag der Handelingen der Staten-Generaal*, band 1 (vergaderjaren 1814-1815), Den Haag 1889.

2
Namenlijst in het *Verslag der Handelingen der Staten-Generaal*, band 1 (1814-1815), Den Haag 1889.

ook het nieuwe *Handboek Metamorfoze* is nu in papieren versie beschikbaar. Het *Handboek* is gratis te bestellen bij Bureau Metamorfoze. U kunt daarvoor het beste een mailtje met uw naam, adres en aantal exemplaren sturen naar: metamorfoze@kb.nl

afbeelding is aangegeven of de schade licht, matig of ernstig is.

De *Schadeatlas archieven* is een met subsidie van Metamorfoze voor conserveringsonderzoek geactualiseerde versie van de *Schadeatlas* van de Rijksarchiefdienst uit 2001. Hij is gratis te bestellen bij Bureau Metamorfoze.

Schadeatlas archieven. Hulpmiddel bij het uitvoeren van een schade-inventarisatie, Peter van der Most, Peter Defize, John Havermans (samenstelling), Erik van der Doe (redactie). Den Haag 2007, 136 p. ISBN 978-90-811592-1-0

Vrijdag 2 februari 1936.
Daar wil ik zijn en werken en accepten
alleen de geschenken van de Gary Cooper
voorjaar, eerlijk, eenvoudig, goed
en uitbundig en energie. Die gedachte
van hem maakt me gerond en
blijft. De dank is over en ik heb van
hem een kopie.

Dere kiel had ik
daar het de angst
was die ik hier
krijgen kon, jaw
maar dat het zo'n
lachend geheel is.
Toch gaat er kracht
van uit, omdat ik
weet hoe hij is
als hij ernstig is.
En het licht me of
hij me moed in
wil spreken en me
mannetlijk maakt,
om zo door het
leven te gaan.
Toch probeer ik
nog een andere
kracht te krijgen!

Ik weet niet of voor iedere jongen
dit geldt, maar ik heb het gevoel dat

omsoortig verlied zou kunnen zijn, dat het
te oud was. Andree Boon was uiterlijk
ideaal voor mij (in niet meer!). Ze kleedde
zich goed, danste goed, was vol en
avontuurlijk en charmant - maar belaa,
ik val zo in de val of er een diepere achter
grond zit bij een meisje, ja of niet en
bij Andree was dat allerminst het
geval. En om maar het eerste het
beste kind pakken, daar volg ik een
vondig van, dat kan ik niet. Ik heb
sterk het gevoel dat het absoluut
verkeerd is dat ik hier thuis, rond
hang en wel werk, maar steeds
niet meer zelf bezig ben, onbewust.
Soms kan ik het uitbreiden en opel
ik me klein, dat weet ik, maar ik
narend om een half uur later
meer vol moed te beginnen, en da
meer een beetje later, Kots, ben
van mijn werk. Als ik aan
Duitsland denk - leuk zal het
zeker niet zijn en ook niet mak-
kelijk, maar gerond. Als ik dan
na een jaar terug kom, ben ik
minder veel sterker geworden
en gewend geraakt aan groter disci-
pline. Dan zal het minder moe-
lijk voor me zijn om op een gewoon
buitoor te werken en normaal
inder te leven, terwijl ik dan mijn
moeitegevoel kan inter als liefheb-
ber. Nu is alles me omsoor-
lijk, en doe ik ten slotte niet,
al uit mezelf. Werkelijk, Duits-
land licht me een oplossing!
Morgenavond ga ik met de
en het carnaval feest in Mandorst

1
Bob Wagener plakte een foto van zijn held Gary Cooper in zijn dagboek: 'Jammer dat het zo'n lachend geheel is. Toch gaat er kracht van uit, omdat ik weet hoe hij is als hij ernstig is.'

Egodocumenten in het Gemeentearchief Amsterdam

EEN VERDUIVELD MOEILIJKE

‘Ik weet niet of voor iedere jongen die puberteitsleeftijd zo verduiveld moeilijk is. Hoe moet een straatjongen er door heen komen?’, vroeg de achttienjarige Bob Wagener zich op 5 februari 1936 af. Bob was een zoon uit een Amsterdamse familie die fortuin had gemaakt in de tabakshandel. Van 1934 tot 1939 beschreef hij zijn belevenissen in een groot dagboek. De vermelding in de inventaris van het Gemeentearchief Amsterdam (‘dagboek van Robert Gottfried Felix Wagener, met bijlagen’) doet nauwelijks vermoeden wat er werkelijk op de plank staat. Bob voegde allerlei persoonlijke brieven en foto’s toe aan zijn dagboek, maar ook pamfletjes en krantenartikelen. Het geheel geeft daarmee niet alleen een bijzonder beeld van zijn tienerjaren, maar ook van de tijd zo vlak voor de Tweede Wereldoorlog.

Bekende Amsterdammers

Bobs dagboek maakt deel uit van een collectie egodocumenten van het Gemeentearchief Amsterdam die met subsidie van Metamorfoze is verfilmd én gedigitaliseerd. Binnenkort is het via de Archiefbank van het Gemeentearchief te downloaden, net als de andere dagboeken en reisverslagen uit de collectie die vooral uit de grote Amsterdamse familiearchieven komen. Ze geven een indruk van het dagelijks leven van bekende Amsterdammers, onder wie de schrijver Jacob van Lennep en de politicus Monne de Miranda, maar ook van minder bekende als Bob Wagener.

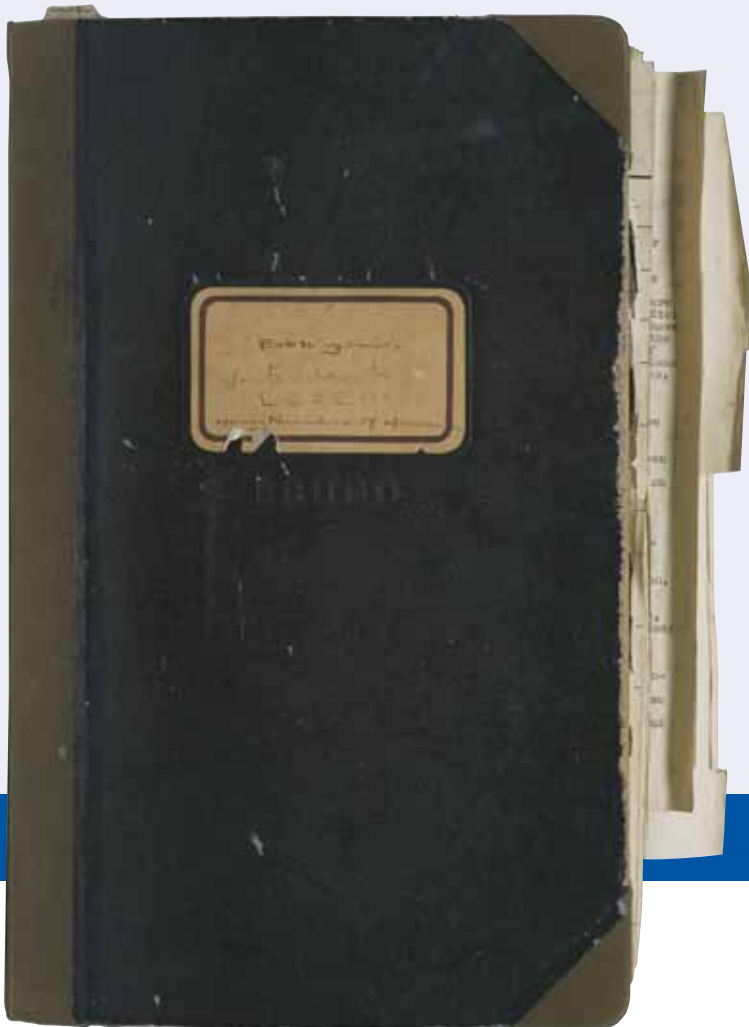
‘Beroerde tijden’

Als Bob begint te schrijven is hij zestien jaar en een echte puber, met wisselende buien, een grote liefde voor het koningshuis en een grotere hekel aan school, ook al is hij dan overgestapt naar de Montessorischool: ‘Geef me dan maar liever een gewoon lyce-

Op de voorkant van zijn dagboek schreef Bob Wagener 'verboden te lezen'. Dagboek van Robert Felix Gottfried Wagener, 1934-1939.

Gemeentearchief Amsterdam, archief 1237 (familie Wagener), inventarisnummer 244.

De laatste kans

Nog 2 jaar literaire collecties

In 1997 is Metamorfoze begonnen met het traject Literaire Collecties, dat wordt gefinancierd uit de Cultuurnota. Jaarlijks is K€ 700 aan subsidie beschikbaar. In 2008 wordt dit traject afgerond. Alle belangrijke literaire collecties zullen dan zijn geconserveerd en deels digitaal beschikbaar zijn via Het Geheugen van Nederland en/of websites van de deelnemende instellingen. In 2007 en 2008 kunnen nog projectvoorstellen worden ingediend. Daarna niet meer. Laatste kans op subsidie dus voor instellingen die literaire collecties beheren. Het gaat daarbij om projecten voor microverfilming en/of digitalisering van nieuwe collecties of digitalisering van collecties die eerder op microfilm zijn gezet. Voor meer informatie, zie de website (www.metamorfoze.nl/trajecten/litcoll.html) of neem contact op met een van de coördinatoren (Carlijn Agterberg of Henriette Reerink).

PUBERTEITSLEEF TIJD

um.' Jongeren tussen de veertien en de negentien hebben het altijd zwaar, zo peinst Bob, 'maar in deze tijd wel extra'. De economische crisis heeft de wereld in zijn greep en treft zelfs de familie Wagener. De skivakantie in Zwitserland kan wel gewoon doorgaan, maar de auto staat vanwege de 'beroerde tijden' toch 'op blokken' en 'mammie weet niet of ze nieuwe leunstoelen kan kopen, die toch zo nodig zijn bij het bridgetafeltje.'

Nederland in oorlog

In de latere jaren begint Bob de oorlogsdreiging duidelijk te voelen. Op 16 maart 1938 schrijft hij: 'De hele wereld ziet toe hoe Hitler oprukt. God geve, dat hij geen hoogmoedswaanzin of veroveringszucht krijgje!' Op 10 november 1939 schrijft Bob Wagener voor het laatst in zijn dagboek: 'Er gaan velerlei geruchten over een agressie van Duitsland t.o.v. Nederland. Door ons land en België zouden ze naar Frankrijk willen trekken. Daardoor zou

Nederland in oorlog zijn. We zouden moeten vechten, doodschieten. Ik suf en denk steeds in een cirkel en kan niet begrijpen dat wij mensen van 1939 tot zoiets in staat zijn.' Bob voelt mee met koningin Wilhelmina, die zich zo voor Nederland heeft ingezet. 'Hoe tragisch moeten deze uren voor Haar in 't bijzonder zijn'. Daarmee eindigt het dagboek.

Bob Wagener schreef tijdens de oorlog nog wat verhalen en gedichten, maar nooit meer zette hij zijn ervaringen zo gedetailleerd op papier als tijdens zijn puberjaren. Hij overleed in 1987. Zie ook: gemeentearchief.amsterdam.nl/archieven/beeldbank/home.nl.html

■
Mariëlle Hageman

EEN LEERGIERIGE WOLKAMMER UIT DRONRIJP

Op 15 december 2006 is de Beoordelingscommissie Metamorfoze bijeengekomen om de ingediende projectvoorstellen te beoordelen. Alle twintig voorstellen zijn daarbij goedgekeurd. Het archief van Eise Eisinga, waar hiernaast wat over wordt verteld, is er een van.

Traject Archieven (8)

- Huis Bergh, 's-Heerenberg: oud-archief Huis Bergh (1419-1823)
- Regionaal Archief Leiden: archief Daniël van der Meulen (1550-1648)
- Gemeentearchief Weert: marktrechtboeken Weert (1501-1704)
- Zeeuws Archief, Middelburg: vervolg archief Admiraliteit van Zeeland (1600-1609)
- Planetarium Eise Eisinga: archief Eise Eisinga (1759-1835)
- Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen: archief Edelsmidse Brom (1857-1961)
- NIOD, Amsterdam: archief Kamp Vught (1942-1945)
- UB Utrecht: archief Lambert Erné (1945-1970)

Traject Literaire Collecties (10)

- NLMD, Den Haag: Simon Vestdijk
- NLMD, Den Haag: Anton van Duinkerken
- Gemeentearchief Rotterdam: Toneelbibliotheek
- NIOD, Amsterdam: Nationaal-Socialistische Uitgeverijen
- Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen: Marie Koenen
- Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen: Katholieke Tijdschriften
- Katholiek Documentatiecentrum, Nijmegen: Kwartjesbibliotheek
- UB Leiden: Conrad Busken Huet
- UB Leiden: François HaverSchmidt
- UB Amsterdam: 13 literaire collecties

Traject Cultuurhistorische Collecties (2)

- IIAV, Amsterdam: Wilhelmina Drucker
- KB, Den Haag: Surinaamse Kranten

De meeste mensen kennen Eise Eisinga (1744-1828) als de bouwer van het wereldberoemde planetarium in Franeker. In zijn woonkamer bouwde hij een nauwkeurig bewegend model van het zonnestelsel, dat tot op de dag van vandaag de juiste stand van de hemellichamen laat zien.

Het erfgoed van Eise Eisinga bestaat niet alleen uit dit prachtige planetarium. Van hem zijn ook verscheidene wis- en sterrenkundige handschriften bekend, die grotendeels tijdens zijn tienerjaren tot stand kwamen. Het gaat alles bij elkaar om zo'n 1500 bladzijden, geïllustreerd met een groot aantal fraai uitgevoerde tekeningen.

Wiskundeknobbel

Eisinga mag dan nooit een 'hogere opleiding' hebben genoten, een wiskundeknobbel had hij zeker. Maar als zoon van een wolkammer in Dronrijp had hij natuurlijk niet veel geld om boeken aan te schaffen. Zijn enige bezittingen op dit gebied bestonden uit wiskundige en sterrenkundige tabellen. Voor het overige schreef hij veel stukken over uit beroemde wiskundeboeken die hij bij anderen (onder wie Willem Wytzes, een Franeker wolvenver die heel bedreven was in de wiskunde en, net als Eisinga, autodidact) mocht inzien.

Zijn eerste eigen boek, dat wiskundige vraagstukken uit de werken van Euclides behandelde, voltooide hij op zestienjarige leeftijd. Het is maar liefst 650 bladzijden dik en voorzien van talrijke schetsen en tekeningen.

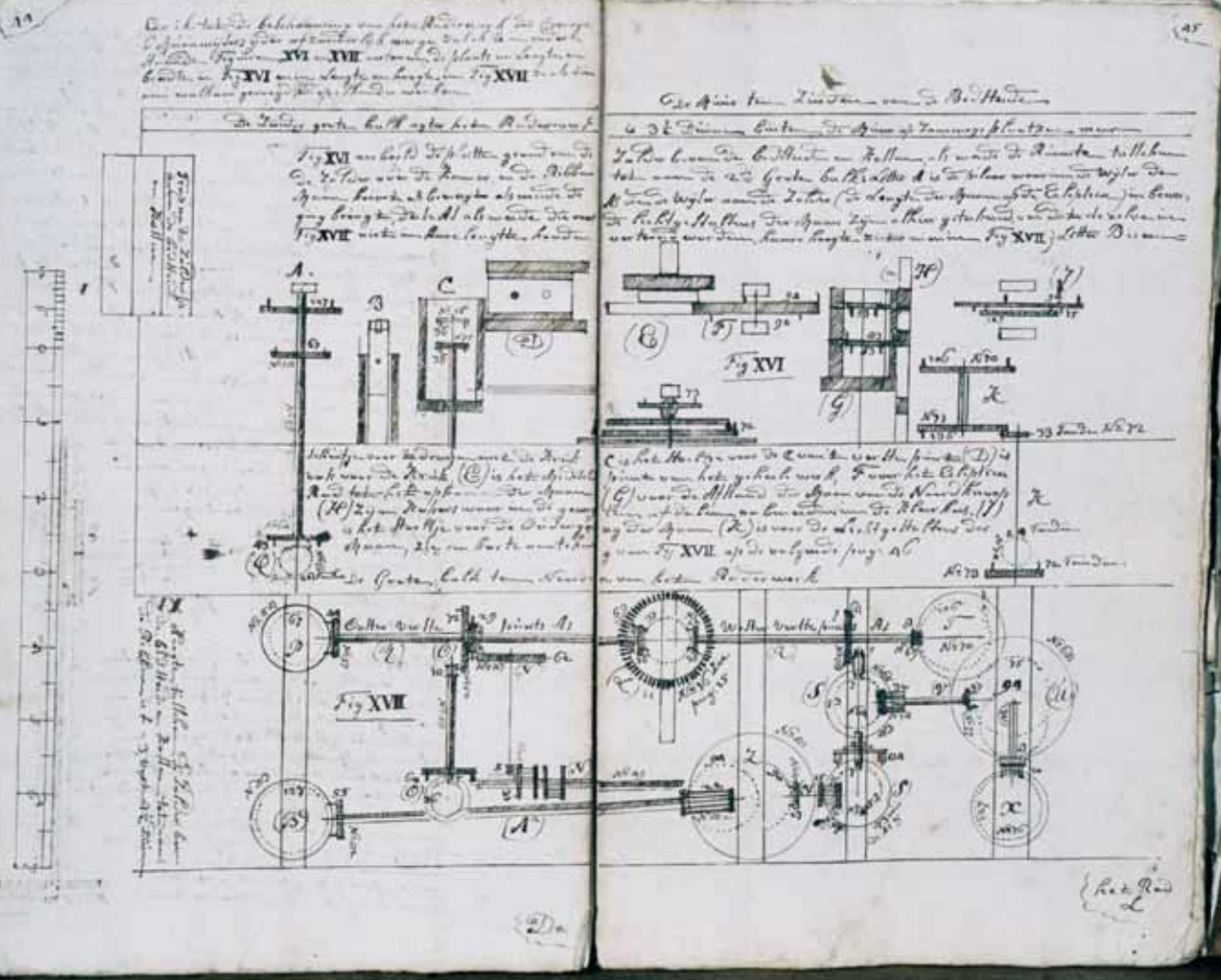
1

2
Eisinga verbouwde de zoldering van zijn woonkamer tot een mechanisch aangedreven schaalmodel van het zonnestelsel.

Foto's: Eise Eisinga Planetarium

2
Portret van Eise Eisinga.

3
Pagina uit het instructieboek dat Eisinga voor zijn beide zoons maakte na voltooiing van zijn planetarium.

Handleiding

Het volgende boek, dat de titel *Grondbeginselen der Astronomie of Starre-loopkunde op een Theoretische wijze verhandelt* draagt, verscheen twee jaar later, in 1762. Hierin beschrijft en tekent Eisinga onder meer het verloop van zons- en maansverduisteringen - hemelverschijnselen die zijn grote belangstelling hadden. Ook schreef hij boeken over zonnewijzers en schoolrekenkunde. Natuurlijk maakte hij ook een uitvoerige beschrijving van de bouw en werking van zijn planetarium. Dit laatste boek was bedoeld als een handleiding voor zijn beide zoons om het planetarium na zijn dood in stand te kunnen houden.

Eisinga schreef zijn boeken in de eerste plaats voor zichzelf: ze waren een hulpmiddel om snel en grondig vertrouwd te raken met wis- en meetkundige problemen. Door de verfilming en digitalisering van het archief van Eise Eisinga wordt een bijzondere stuk cultureel erfgoed geconserveerd en ontsloten voor alle belangstellenden.

www.planetarium-friesland.nl

Adrie Warmenhoven

EEN WEG DOOR HET WOUD VAN INFORMATIE

Nu de oude, vertrouwde microfilm zo'n beetje tegen zijn pensionering aan lijkt te lopen, is het moeilijk voor te stellen dat diezelfde microfilm niet eens zo heel lang geleden een revolutionaire nieuwe uitvinding was.

In juli 1945 publiceerde de Amerikaanse ingenieur en wetenschapper Vannevar Bush het spraakmakende essay 'As We May Think' in het tijdschrift *The Atlantic Monthly*.

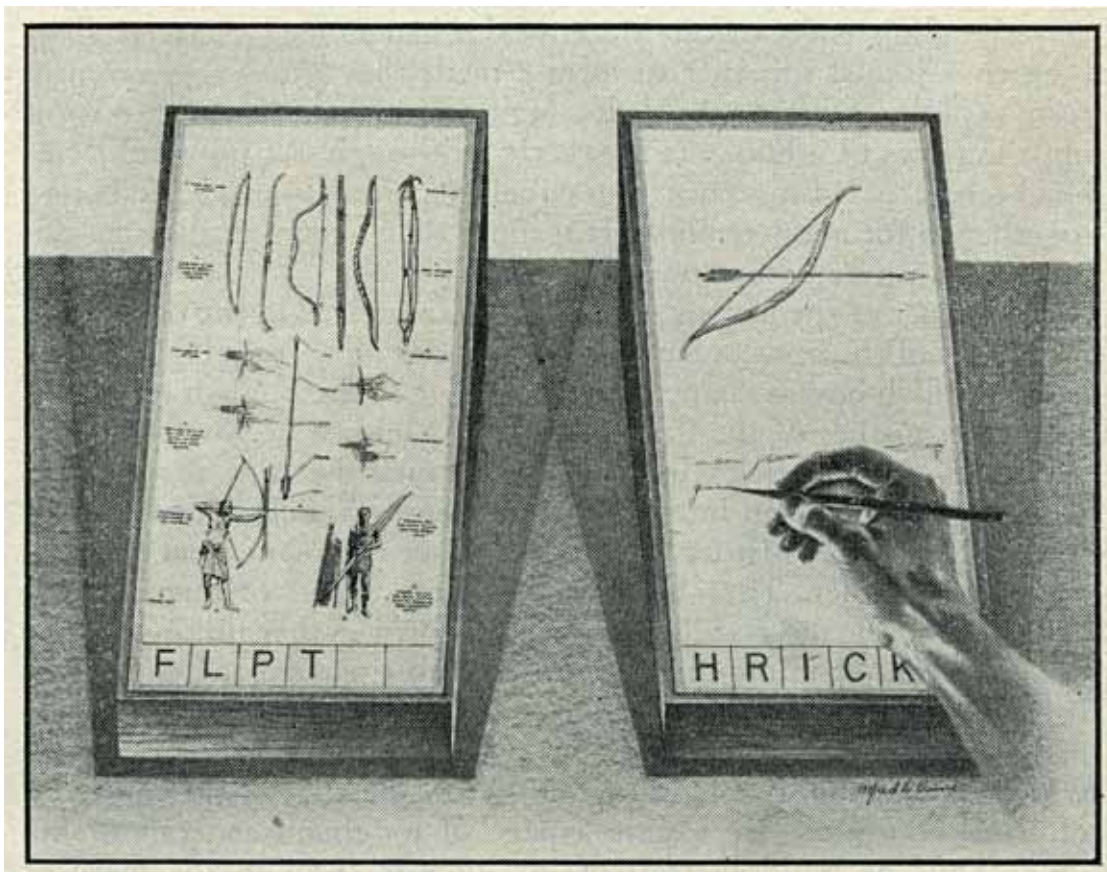
In het artikel pleitte Bush ervoor dat wetenschappers zich, nu de oorlog voorbij was, zouden storten op de immense taak om de duizelingwekkende overvloed aan kennis beter toegankelijk te maken. Daarbij zag hij een grote toekomst weggelegd voor nieuwe technologische ontwikkelingen. Naast ideeën voor een aantal ingenieuze apparaten introduceerde Bush in zijn artikel het idee voor de Memex, een soort protocomputer.

Woud van informatie

De Memex, Memory Extender, is een apparaat waarin iemand al zijn boeken, documenten en andere informatie kan opslaan. De Memex is nooit verder gekomen dan een idee, wel publiceerde het tijdschrift *Life* in september 1945 een ingekorte versie van het artikel voorzien van illustraties.

Bush' uitgangspunt voor de Memex was het idee dat de moder-

2

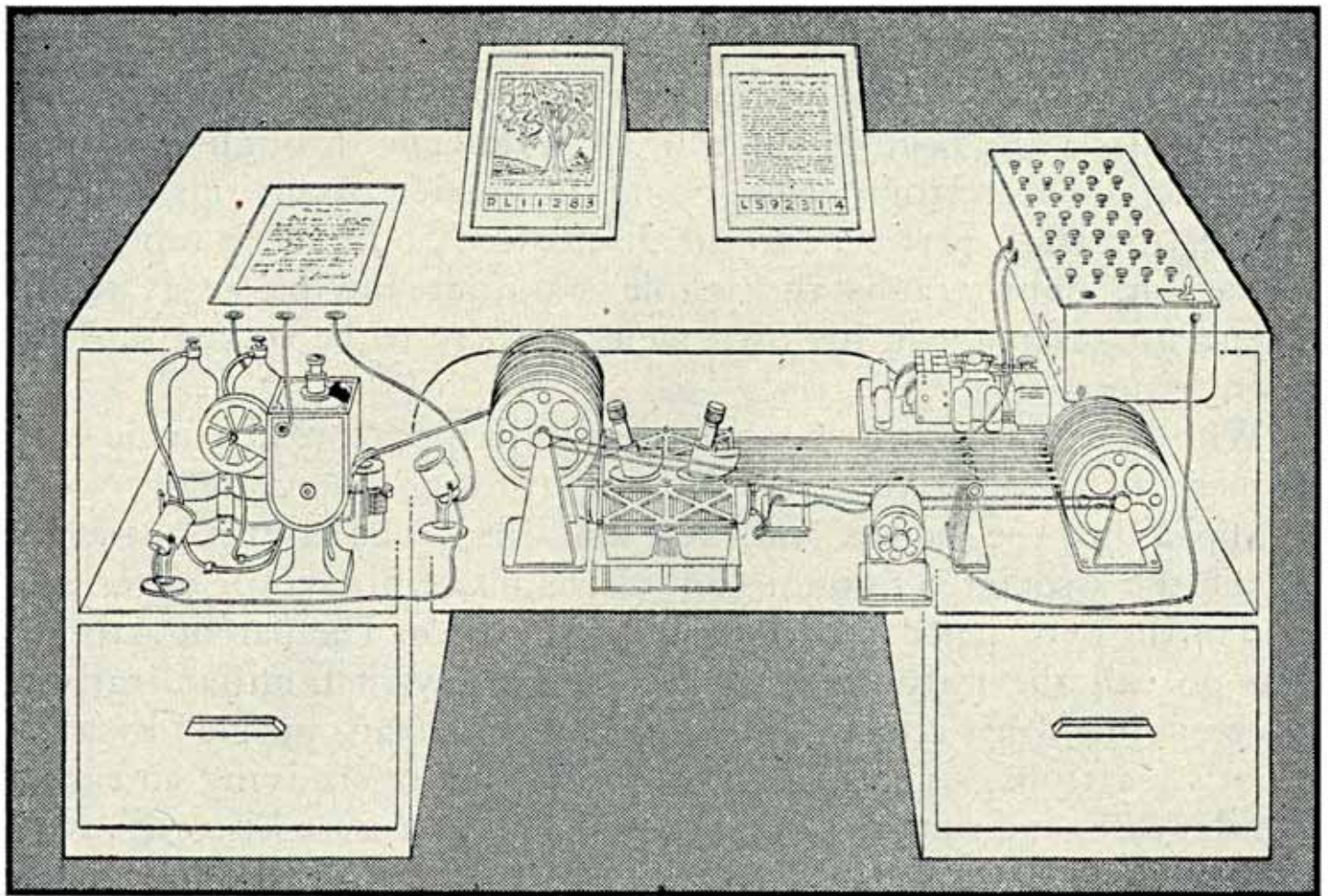

1

Tekening van Bush' theoretische Memexmachine (*Life*, 10 september 1945, p. 123).

2

De onderzoeker noteert op het rechterscherm opmerkingen over het materiaal dat op het linkerscherm is afgebeeld. Met de symbooltekens onderaan kan hij een 'link' maken tussen het bestaande item (links) en het nieuwe item (rechts). (*Life*, p. 124).

1

ne mens zich bevindt in een ondoordringbaar woud van informatie. Door de wetenschappelijke ontwikkelingen in met name de negentiende eeuw was de hoeveelheid gepubliceerde kennis enorm toegenomen. Al in de negentiende eeuw waren er diverse initiatieven ontstaan om dit informatieprobleem op te lossen. Door indexatie en classificatie probeerde men greep te krijgen op de informatieberg.

Revolutionaire oplossing

De technicus Bush had echter een heel andere invalshoek. Hij wilde juist vanuit de techniek greep krijgen op de informatie. Hij baseerde zich daarbij op het idee dat het menselijke brein niet volgens classificaties, maar vooral associatief werkt: van het ene idee worden we naar het andere idee geleid. Hoewel Bush zich realiseerde dat het niet mogelijk was dat ingewikkelde mentale proces te imiteren, zou het wel mogelijk moeten zijn ervan te leren. Selectie van informatie door middel van associatie (in plaats van indexatie) zou volgens hem te automatiseren zijn.

Een belangrijke rol bij de ontwikkeling van de Memex was weggelegd voor microfilms. In de decennia voor de Tweede Wereldoorlog werd de microfilm gezien als dé revolutionaire oplossing om de berg aan informatie op een economische manier te vermenvuldigen en te bewaren. Volgens Bush zou het niet lang duren voordat het mogelijk was om de gehele *Encyclopedia Britannica* op een stuk film ter grootte van een postzegel te krijgen.

Knoppen en hendels

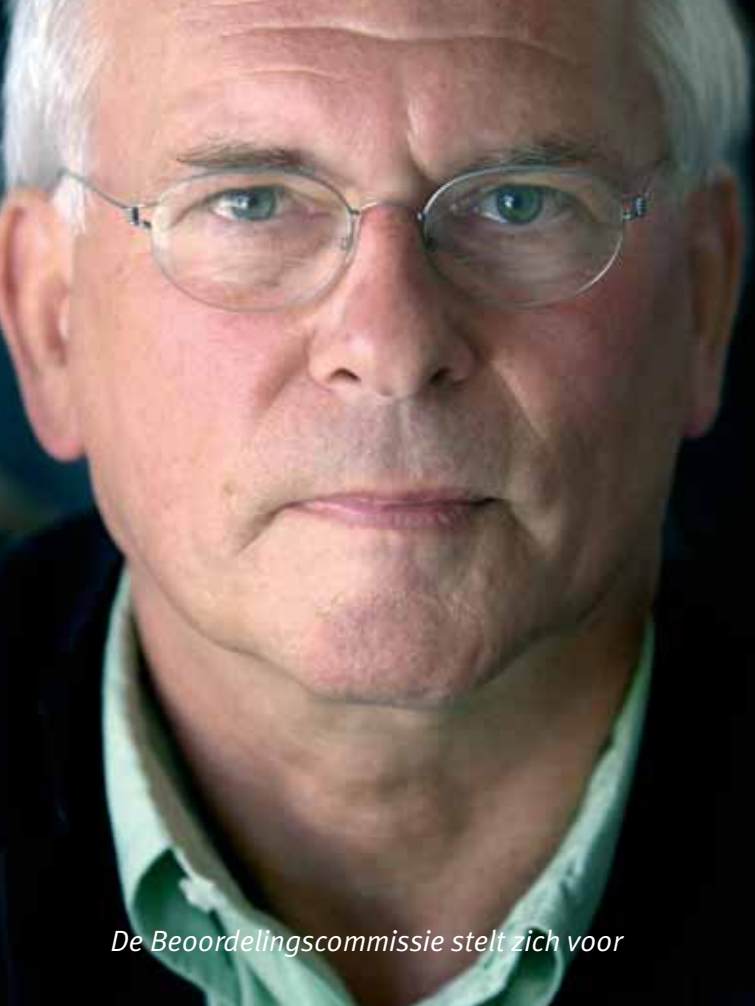
De Memex is eigenlijk een soort bureau, met een aantal lees-schermen, een toetsenbord en veel knoppen en hendels. Verder is het 'bureau' gevuld met een enorme hoeveelheid microfilms met daarop allerlei informatie: boeken, plaatjes, tijdschriften, kranten. De gebruiker kan hieraan op ieder moment nieuwe informatie toevoegen, want via een transparante plaat kunnen nieuwe objecten meteen worden gefotografeerd en op een nieuwe microfilm worden gezet. Door middel van een ingenieus systeem kan de gebruiker 'links' aanbrengen tussen verschillende items, en zo hele informatiepaden opbouwen. Als hij dan later een van die items weer bekijkt, dan kan hij ook de geassocieerde items en paden weer bekijken. Het idee van een echt netwerk was hierbij nog volstrekt afwezig.

Bush was overigens bij lange na niet de eerste die met een dergelijke uitvinding was gekomen. Al in de jaren twintig en dertig waren er verschillende initiatieven geweest die inspeelden op het idee van het verzamelen en traceren van informatie op andere dragers. Ook die initiatieven zijn nooit verder gekomen dan het conceptuele stadium.

Een echte Memex is er dus nooit gekomen. In de jaren vijftig en zestig werden de ooit zo revolutionair lijkende microfilm machines ingehaald door nieuwere, geavanceerdere computertechnieken. Toch wordt Bush door velen nog steeds gezien als de inspiratiebron voor hypertext en het World-Wide-Web.

Andrea Langendoen

De Beoordelingscommissie stelt zich voor

Foto: Sake Elzinga

L iteratuurwetenschappelijk onderzoek wordt in de laatste decennia in hoge mate bepaald door het besef dat literaire teksten onderdeel uitmaken van alle mogelijke soorten van context. Zo kan de krant van gisteren, die van een eeuw geleden (dat is die verkruijmelende, op zuur papier) of die van twee eeuwen geleden, gegevens laten oplichten die ons in staat stellen om literaire teksten op een nieuwe manier te lezen. Archieven van instellingen, schrijversarchieven met hun handschriften en handschriftsnippers, brieven, dagboeken, notities, foto's, brochures en andere materialen, kunnen nieuw licht werpen op wat er speelt in teksten en schrijverschappen. Veel van dat materiaal kan lange tijd dood blijven: niemand doet er wat mee. En opeens kan dan een nieuwe vraag van dood spul *hot* materiaal maken. Dat maakt dat je voorzichtig moet zijn met het als onbelangrijk betitelen van materiaal. Mijn eigen onderzoek bijvoorbeeld heeft veel te danken gehad aan materiaal waarvoor de orthodoxe archivaris van indertijd zijn neus ophaalde.

DICK VAN HALSEMA

WEBTENTONSTELLING

Tijdens het feestelijke Metamorfozeymposium op dinsdag 20 maart is de nieuwe Metamorfoze-webtentoonstelling gepresenteerd. De webtentoonstelling is samengesteld ter gelegenheid van het tienjarig jubileum van het programma. In de tentoonstelling tonen instellingen die hebben meegedaan aan het programma hun mooiste, bijzonderste of meest interessante, binnen Metamorfoze geconserveerde, stuk.

In het afgelopen decennium hebben bijna zeventig erfgoedinstellingen in Nederland een deel van hun collecties en archieven met Metamorfozesubsidie kunnen conserveren. Van kleine archiefinstellingen en musea tot de grote universiteitsbibliotheken: het geconserveerde materiaal is bijzonder divers en vaak ook onverwacht. De webtentoonstelling toont die diversiteit: kleurige kwekerscatalogi, een bijdrage in een poëziealbum van de hand van Anne Frank, een pagina uit het manuscript van *Bartje*, regieaanwijzingen bij een toneelstuk. De webtentoonstelling is ontworpen door Marise Knechtmans en Bert Bulder.

De webtentoonstelling is te raadplegen via de Metamorfoze website: www.metamorfoze.nl

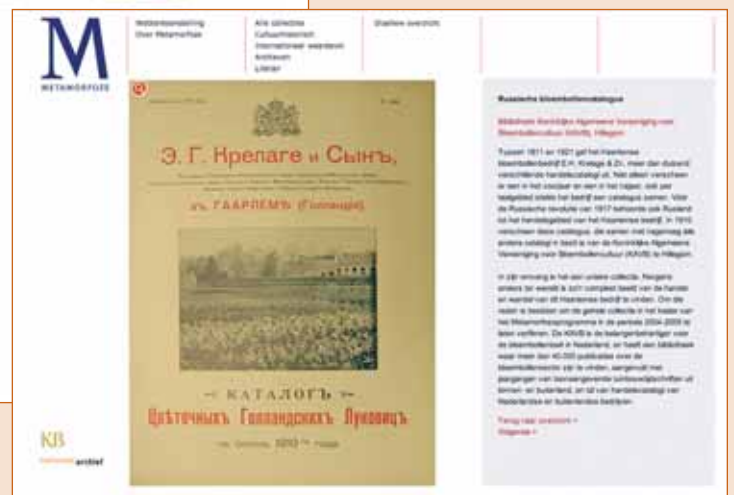
Van 1970 tot 2004 doceerde ik moderne Nederlandse letterkunde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, vanaf 1989 als hoogleraar. In die tijd heb ik me uitgebreid beziggehouden met auteurs als Leopold, Gorter, Verwey, Van Deysse, maar ook met meer conceptuele zaken als decadentisme, symbolisme en modernisme. Van wat er in het Letterkundig Museum en de UB Amsterdam bewaard is aan materiaal uit de periode rond 1900 heb ik een groot deel inmiddels wel eens in handen gehad. De paar keer dat dat ècht tot iets leidde, wat ik nauwelijks had durven denken, waren doorbraken in mijn onderzoek.

In de eerste helft van de jaren tachtig was ik nauw betrokken bij de ordening en aanvulling van het grote en belangrijke archief van Albert Verwey in de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek. Voor de biografie van de dichter Leopold, waaraan ik nu werk, zal ik weer de archieven in moeten.

Zoals gezegd, de vragen die de onderzoeker kan stellen aan zijn object zijn veelvormig en kunnen van periode tot periode verschillen. Daarmee verschuift ook telkens het inzicht in de relevantie van in archieven bewaard materiaal. Ik hoop dat dat inzicht en mijn lange ervaring met archiefwerk in dienst van mijn literair-historisch onderzoek mij in staat zullen stellen om met enige verbeeldingskracht mee te denken over de vragen die de Beoordelingscommissie Metamorfoze krijgt voorgelegd.

WWW.METAMORFOZE.NL

Metamorfoze is het *Nationaal Programma* voor het *Behoud* van het *Papieren Erfgoed*.

Metamorfoze is een samenwerkingsverband tussen de Koninklijke Bibliotheek en het Nationaal Archief en is een initiatief van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (ocw).

Het programma bindt de strijd aan met verzuring en met andere vormen van autonoom verval, zoals inktvraat en groenvraat.

Voor meer informatie over het programma

Koninklijke Bibliotheek

Bureau Metamorfoze

Postbus 90407

2509 LK Den Haag

T 070 3140 373

F 070 3140 427

E metamorfoze@kb.nl

I www.metamorfoze.nl

Personalia auteurs

Mariëlle Hageman is als projectmedewerker verbonden aan de Archiefbank van het Gemeentearchief Amsterdam.

Dick van Halsema is emeritus hoogleraar Nieuwe Nederlandse Letterkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en lid van de Beoordelingscommissie Metamorfoze.

Erik Stoop is conservator bij de Stichting Molendocumentatie.

Adrie Warmenhoven is directeur en conservator bij het Koninklijke Eise Eisenga Planetarium.

Lammert Zwaagstra is projectleider

Selectie bij de Databank Digitale

Dagbladen bij de Koninklijke

Bibliotheek, en was projectleider

Microverfilming Handelingen der Staten-

Generaal 1814-1995.

Metamorfoze Nieuws

ISSN 1387-084x, verschijnt 3x per jaar

Eindredactie

Andrea Langendoen

Redactie

Erik van der Doe en Dennis Schouten

Vormgeving

Studio Marise Knegtmans, Amsterdam

Druk

Drukkerij Mart.Spruijt, Amsterdam

Fotografie

Afdeling Optische Technieken van de Koninklijke Bibliotheek, tenzij anders aangegeven.

KB nationaal archief

S N I P P E R

Kreatief met krant

Klussen en knutselen in en om het huis geniet begin jaren zeventig een bijzondere populariteit: plafonds worden verlaagd, suitedeuren weggebroken en de zitkuil verschijnt. Het (her)gebruik van natuurlijke materialen is in trek: veilingkistjes worden omgetoverd tot boekenkast, oude lakens vermaakt tot jurk, muren en vloeren bekleed met biezen maten, kurk, jute of schrootjes, de letterbak wordt opgehangen en de gehaakte gordijnen en macramé uil verschijnen voor het raam. Creatief doe-het-zelven is hot! Niet alleen woontijdschriften besteden aan deze nieuwe ontwikkeling veel aandacht. Ook het tijdschrift *Viva*, weekblad voor jonge geëmancipeerde vrouwen tussen de 20 en 35 jaar, gaat mee in het geven van tips voor het nieuwe wonen. De

cover van nr. 14 jaargang 1976 schreeuwt: 'Laatste nieuws: doe meer met oude kranten'. Het artikel legt uit hoe je meubelstukken van oude kranten maakt. Een schemerlamp van *de Volkskrant*, een rolgordijn van *het Parool* of een schilderijlijst van de *Gooi- en Eemlander*. Maar ook een plantenzuil, flessenrek, tafel en dienblad zijn van kranten te maken. Net als een vloerkleed (na het voeten vegen wel vervangen!) en een paar sloffen (gaat lang mee indien er niet te veel op wordt gelopen). Nieuwe interieurspullen maken van oude kranten, volgens *Viva* niet moeilijk: 'gewoon rollen of vouwen, knippen en plakken'! Maar let wel op: 'gebruik niet al te oude (vergeelde) kranten. Die zijn moeilijk te hanteren omdat ze vaak scheuren'.

Mensen die meer geld te besteden hebben of niet zelf aan de slag durven te gaan kunnen in de jaren zeventig echter ook kiezen voor designmeubels van karton. Als een van de eersten maakte Frank Gehry stoelen en tafels van op elkaar geperst karton. De Wiggle Side Chair (1972) uit de Easy Side Collection is een echte klassieker geworden die onlangs opnieuw is uitgebracht. Dat karton ook tegenwoordig niet alleen als verpakkingsmateriaal dient blijkt uit een onlangs opgeleverd kantoor van karton in Eindhoven. Helaas geen tijdloze constructie, want papier heeft nou eenmaal niet het eeuwige leven. Naar verwachting zal het kartonnen kantoor vijf tot zeven jaar meegaan. Het in de *Viva* geopperde idee van het papieren interieur blijkt dus zo

slecht nog niet en was zijn tijd vooruit. Misschien is het toch interessant om die uitgebreide vouwpatronen nog eens op te vragen via de *Viva*-redactie.

Carlijn Agterberg

S N I P P E R